

HOGYAN VESZÍTETTEM EL A KOMMUNIZ- MUSBA VETETT HITEM

Röviddel a fordulat előtt, amikor a cenzúra már viszonylag lazán működött, a budapesti Marx téren egy rádióriporter járókelőket kérdezett a magyar főváros egyik központi helyének névadójáról. Az eredmény nagy feltűnést keltett.¹

RIPORTER: Ki volt Karl Marx?

JÁRÓKELŐ: Á, ne kérdezzon tőlem ilyeneket!

RIPORTER: És miért ne?

JÁRÓKELŐ: Nincs nekem időm efféléket tanulmányozni.

RIPORTER: Biztosan hallott róla az iskolában.

JÁRÓKELŐ: Hát elég sokat hiányoztam.

MÁSİK HANG: Szovjet filozófus volt. A barátja volt Engels.

NŐI HANG: Ja, persze, politikus. És – hogy is hívják – Lenin, ja, Lenin műveit fordította magyarra.

RIPORTER: Tudna néhány szót mondani róla?

IDŐSEBB NŐ: Német volt, politikus, és azt hiszem, kivégezték.

RIPORTER: Meg tudná mondani, kiről neveztek el a Marx teret?

NŐI HANG: Karl Marxról.

RIPORTER: Ő hol élt?

NŐI HANG: Hát, amennyire tudom, részben a Szovjetunióban. Ott tanult egy ideig, és aztán, szintén egy ideig, Magyarországon. Ezt nem tudom annyira pontosan.

RIPORTER: Ön tudja, kiről neveztek el a Marx teret?

TÖBB HANG EGYSZERRE: Nem, mi Szegedről jöttünk. Szegediek vagyunk, nem tudjuk.

Sosem volt az olvasóközönség kedvence

Manapság, amikor a Marx tér, amelyet 1914 és 1945 között a háborús szövetséges Németország tiszteletére Berlińi térnek hívtak, napjainkban pedig a közelben lévő Nyugati pályaudvarra való tekintettel a Nyugati tér nevet viseli, csak csodálkozni tudunk azon, hogy milyen kevéssé lopta be magát a szocializmus atyja a Magyar Népköztársaság átlagpolgárának agyába és szívébe. Pedig róla neveztek el az ország számos terét és utcáját, az ő nevével ékeskedett a legelismertebb gazdasági egyetem, tanait minden főiskolán kötelező tárgyként tanították, és összegyűjtött művei 1985-ig negyvenhét kötetben jelentek meg (legalábbis Friedrich Engels műveivel együtt) – és mindezek ellenére sem lett soha az olvasóközönség kedvence.

Marx aligha gondolt milliók halálát okozó polgárháborúra, hatalmas titkosrendőrségre, brutális kollektivizálásra, kíméletlen cenzúrára és terrorra.

Kubista emlékművét, amely hírneves harcostársával együtt ábrázolja, 1989 után a Duna partjáról a város szélén álló híres szoborparkba száműzték, s bár ma már szabadon lehet róla beszélni, leginkább mindama rossz forrásaként emlegetik, amit a „kommunizmus”, „szocializmus” vagy „proletárdiktatúra” gyűjtőfogalmaival jelölnek. Kérdéses azonban, hogy kétes hírnevét valóban megérdemelte-e.

Marx valójában az ember ember általi kiszákmányolásán alapuló rendszer megszüntetését hirdette, és következtetése szerint azt a termelés koncentrációja (Konzentration der Produktion) fogja szétrobbantani. „Út a tő-

¹ A szöveg eredeti, német változata a Neue Zürcher Zeitungban jelent meg.

kés magántulajdon végőjára. A kisajátítótak kisajátítják.” Marx olyan társadalomról álmodott, amelyben „az egyének szolgálai alárendelődése eltűnik a munkamegosztásban”, amelyben „a munka már nem csupán az életet biztosító eszköz, hanem önmaga válik első létszükségletté” (Marx: *A gothai program kritikája*), és amelyben a „Mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint!” elve érvényesül. E gondolat megvalósulásának eszközeként a kapitalizmus és a kommunizmus közötti, átmeneti államformát gondolt el, amelyet „a proletariátus diktatúrájának” nevezett, anélkül hogy a konstrukciót vagy annak működési módját közelebbről kifejtette volna.

Egyenlőség és igazságosság

Az egyenlőség és igazságosság alap gondolata az emberiség legrégebbi eszméinek egyike, még ha nem is mint a jövőre vonatkozó elképzelés, hanem egy feltételezett, vélt boldog ősidőre való emlékezés, amint azt Ovidius is megénekelte:

*„S lett legelőbb az aranykorszak, mely nem
fenyítéstől
s törvénytől, hanem önként folyt becsületben,
erényben.
Félelem és megtorlás nem volt, felszegezett érc
bősz szót nem mutatott, a tömeg nem nézte
riadtan
esdve a bíróját, bírátlan volt kiki biztos.”²*

Ezt a múltat Campanellától és Morustól Fourier-ig és Owenig mindenki vissza kívánta hozni. A régi álmodókat képviselték a modern szocialisták is, többek között Proudhon, Louis Blanc, Bakunyin és Lasalle – egyesek radikálisabban, mások mérsékeltebben Marxnál, aki viszont bennük inkább ellenlábast, mint szövetségest látott.

Halála után Marx tanait a német munkásmozgalom számos vezető teoretikusa, köztük Karl Kautsky „izmussá” kanonizálta, a pragmatikusok, mint August Bebel, a szociál-

demokrácia és a Szocialista Internacionálé zászlajára tűzték. Az új ideológiát sem rendkívüli törvény, sem a sortűz nem tudta elűzni, és egyes, magukat szocialistaként definiáló pártok csatlakoztak is a polgári kormányzatokhoz, amit a tőke hajthatatlan ellenzői természetesen árulásként könyveltek el.

Az eredeti marxista tézisekről állandóan heves viták dúltak, az I. világháború kezdetével pedig az Internacionálé is felbomlott. A klasszikus szocializmus romjain emelkedett fel az orosz szociáldemokrácia radikális frakciója s vele együtt a „leninizmussal” kiegészített marxizmus, vagyis a hatalomátvitel és -megőrzés tudománya, amely a „proletárdiktatúrára” hivatkozik, amint azt Marx a német szociáldemokraták gothai programjának kritikájában megfogalmazta. Mindenesetre a mester aligha gondolt milliók halálát okozó polgárháborúra, hatalmas titkosrendőrségre, brutális kollektivizálásra, kíméletlen cenzúrára, a Gulagra, a terrorra, amely nemcsak az ellenségként beépült társadalmi csoportok, hanem a saját párton belüli „elhajlók” ellen is irányul.

Tudás helyett hit és remény

Amikor 1962 őszén tizenkilenc évesen a Moszkvai Egyetem történelmi karán elkezdtem tanulmányaimat, határozottan kiálltam a marxizmus mellett. Állásfoglalásom azonban sokkal inkább jelentett hitet és reményt, mint tudást és megértést. Ideológiai táplálékát a mi generációnk alapvetően azon „tudományos szocializmus” second hand műveiből kapta, amely időközben a szovjet vezetés programjának alapjává vált, és többek között ezt hirdette: „Az SZKP célul tűzi maga elé, hogy az elkövetkező húsz évben a nép olyan életszínvonalát érje el, amely magasabb, mint az összes kapitalista országban. A következő húsz év vonatkozásában célul tűzzük ki (...) a lakások, a közszolgálat és a városi közlekedés ingyenes használatát. A rá következő tíz évben túlszárnyaljuk majd az Egyesült Államokat az egy főre jutó ipari termelés mértékében, a második évtizedben – 1980-ig – pedig hazánk felülmúlja az Egye-

² Ovidius: *Átváltozások*. I, 89–150. Devecseri Gábor fordítása.

sült Államokat az egy főre jutó agrártermelés vonatkozásában.”

Legtovább a történelmi perspektíva ragadott meg, annak távlata, hogy a kozmosz idővel humánusabbá, élvezhetőbbé válik.

A reális szovjet állapotokkal való közvetlen találkozásom miatt e rózsaszínű perspektívákat nemigen tudtam készpénznek venni. Egyrésztől azonban tetszett benne, hogy a szovjet rendszer bizonyos sportos jelleget adott a nemzetközi osztályharcnak a „békés versennyel”, s ezáltal úgy tűnt, mérsékeli a háború veszélyét. Másfelől, és ez volt a fontosabb, e program – fennhézajása ellenére is – teljes egészében illett a társadalmi-gazdasági képződmények „őskommunizmus – rabszolgaság – feudalizmus – kapitalizmus – szocializmus/kommunizmus” marxi elméleteibe: kész útiterv, és még ha a történelmi fejlődés vonulata tizenöt vagy húsz év késésben volt is, ez engem kevésbé zavart.

Divatba jön a „fiatal Marx”

Tizenkilenc évesen időmilliomosnak éreztem magam. Ezenkívül képzeletemnek szárnyakat adtak a szovjet úrkutatás látványos sikerei, amelyekben a kommunizmus országa akkoriban valóban felülmúlta az osztályellenség nagyhatalmát. És amikor 1963 májusának végén az egyetem zsúfolásig telt aulájában megpillanthattam Fidel Castrót, egyszerűen hinnem kellett Marx gondolatainak diadalában, ahogyan azt az Utópia tropikus szigetén, 368 kilométerre az Egyesült Államoktól hirdették.

Azonkívül, hogy *A tőke* a vizsgaanyag részeként alaposan megizzasztott, tényleges ismerkedésem a marxi tanokkal csak a hatvanas években kezdődött el. Akkor már – az államhatalommal vívott konfliktusaim okán – szkeptikus voltam a jövőt illetően. A Szovjetunió és Kína közötti szakadék, a Varsói Szerződés hadseregének bevonulása Csehszlovákiába, a nyugati kommunista pártok különútja és nem utolsósorban a sztálinista terror dermedtő elhallgatása – amelyet én eredetileg és a hivatalos felfogásnak megfelelően az egyébként diadalmas építőmunka folyamatában el-

követett „hibának” tartottam –, mindez nem állt a szent, ám alig olvasott szövegekben.

Mindenesetre – számos kortársamhoz hasonlóan – én is a hamisítatlan eredetét kerestem. A „fiatal Marx” „reális humanizmusával”, az elidegenedés megszüntetésével és a porosz cenzúra éles hangú kritikájával divatba jött, ez utóbbi egyébként enyhébb volt, mint a szovjet vagy a magyar cenzúra.

Ám ennek ellenére legtovább a történelmi perspektíva nyűgözött le, a távlat, hogy a kozmosz, amelyben már nem éreztem otthon magam, és amely csupa egzisztenciális veszélyt jelentett az emberiség számára, idővel mégis humánusabbá, élvezhetőbbé, élhetőbbé válhat, úgyhogy a Marx által jósolt, a szükségszerűség birodalmából a szabadságba történő ugrás már az én életemben és az állam beavatkozása nélkül sikerülhet. Még a hetvenes évek közepén is, amikor pedig már nem definiálhattam magam kommunista-ként – ehhez nem-marxista olvasmányok is hozzájárultak –, ragaszkodtam valamiféle jövőhöz, mintha annak elvesztése a paradicsomból taszítana ki.

Marx szerzőként megmarad

Egy emberöltő választ el azóta a szovjet és a kelet-európai rendszerek összeomlásától, amelyek – még ha csak formálisan is – a legvégsőkig hivatkoztak a trieri bölcsre. Mi maradt meg a tanokból, amelyek fiatalságomat és felnőtt életem felét befolyásolták? Számomra az „izmus”, mindenféle „izmus” le-tűnt már. Mindenesetre Marxot – történelmi munkáit különösen – mind a mai napig értelmes és olvasandó szerzőnek tartom. És talán a jövőre vonatkozó túlságosan magas elvárásaimnak tulajdonítható, ha kijelentem, hogy a szocializmust követő világ semmivel sem lett békésebb, jobb vagy értelmesebb, mint magáé a szocializmusé.

„A lehető legjobb világok egyikében” élünk-e tehát, ahogyan azt Pangloss állítja Voltaire-nél? Életfogytig tartó jelenre ítéltünk? Nincs többé szükségünk jövőre? Szomorú lenne.

BENKŐ Gitta fordítása